

УДК 94 (497.11 Соко Бања) „1917“ : 355.48

УСТАНИЧКЕ БОРБЕ У СОКОБАЊСКОМ КРАЈУ 1917. ГОДИНЕ

Апстракт: Устанак који је покренут на југу Србије 1917. године, поред устанка у Ирској, једини је организовани устанак у поробљеној Европи у Првом светском рату. Устанак се спонтано проширио и на крајеве источне Србије и захватио је и сокобањски крај. Устаници су под водством искусног четовође Милана Дечанца извршили препад на Сокобању 10. марта 1917. године.

Кључне речи: *Топлички устанак, четници, комите, Сокобања, Милан Дечански, Јован Радовић.*

Топлички устанак и регрутовање Срба у сокобањском крају

На југу Србије је 1917. године букнуо устанак против бугарске окупационе власти. Устанак који је избио захватио је истовремено не само Топлицу већ и цео крушевачки крај, Јабланицу и Пусту Реку, Јужно Поморавље, Заплање и власотиначки крај, околину Ниша према Морави и Алексинац, Сврљиг и Сокобању.

Устанак је био најинтензивнији у топличком крају по чему је и добио назив, али и у другим крајевима не могу се занемарити успеси устаника и четника коју су се дигли на оружје да одбране своја права на живот.

У крају око Сокобање и Сврљига, северно од Ниша, устанички покрет је био јак и у њему су учествовале бројне снаге, како устаничке тако и окупаторске. О устаничким борбама у сокобањском крају Коста Пећанац је врло мало знао, највише стога што је устанак у том крају избио спонтано, независно од осталих јужних крајева и са slabим везама са устаничким снагама и руководством које се налазило у топличком крају.

Према подацима које је дао Коста Пећанац анкетној комисији после Првог светског рата, за сокобањски крај изабран је војвода Милан Дечанац. Он је са својом четом од 25 људи упућен у тај крај још 5. јануара. Према послератним подаци-

ма општине Катун код Алексинца, када је војвода Дечанац дошао са четом, одмах му се прикључило 10 бораца. Запаљена је бугарска општинска архива у Катуну и селу Станци.¹ Војвода Милан Дечански је од своје чете оформио 3 одељења која су за кратко време ухватила неколико бугарских чиновника и три бугарска жандарма међу којима и једног наредника. Четници војводе Милана Дечанског су одмах одржали суђење на коме су сви ови Бугари били осуђени на смрт и одмах побијени. Према подацима општине Станци, Дечански је дошао са четом од 30 бораца, а убрзо је окупио још око 200 бораца из тог краја. Са својим борцима Милан Дечанац се састао са Богољубом Милетићем из села Лабуково у селу Рсовци и ту су организовали борбу у два правца – Милан Дечански у правцу Сокобање, а Милетић у правцу Сврљига.

Бугарске регрутне комисије тзв. *Наборне комисије* су у јануару и фебруару 1917. године вршиле регрутовање по распореду, идући из једног места у друго, по свим окупираним крајевима. Тако је и у Сокобањи "наборна комисија" имала да изврши регрутовање за цео срез од 23. фебруара до 4. марта 1917. године. Пре регрутовања издато је наређење да сви људи од 19 до 40 година старости морају доћи у одређени дан у Сокобању и да свако понесе топло одело, два пара опанака и храну за пет дана.

Многи људи су се у срезу Бањском одметнули и побегли у шуму још 1916. године. Талас устанка у

срезу Бањском дошао је из Алексинског среза где су устаници под вођством војводе Милана Дечанца већ запосели села: Велепоље, Врело, Горњи Крупац, Станце, затим села у Бањском срезу: Рсовце, Преконози, Лабуково, Раденковац и Језеро. Ова села су ослобођена у тренутку када су бугарске регрутне комисије кренуле са пописивањем српске омладине за војску. Ова комисија је због буне у народу, морала заобилазним путем да дође из Алексинца у Сокобању јер је примила вест да је пут несигуран за пролаз због великог броја устаника.²

Војвода Милан Дечанац и виђенији устаници

Прошлост Војводе Милана Дечанца била је прекривена велом тајне. Дошао је у сокобањски крај са Копаоника и прикупио велики број четника, умео је добро да управља и

¹ Др Миливоје Петровић, Устанак на југу Србије 1917, Београд, 1954, 130-131.

² Николић М. Владимир, Народни устанак против Бугара у срезу бањском 1917. г, Бгд. 1932, 11.

свако из његове чете је његову заповест морао да извршава. Није вршио пљачкање народа јер је имао доста новца и све потребе је плаћао. Био је строг и правичан, његово име се брзо прочуло у Бањском срезу. Није говорио о свом пореклу и одакле је дошао и уопште у том погледу био је ћутљив. Био је један од најпокретљивијих команданата у Топличком устанку. Неуморно је крстарио са својом четом по Топлици, прелазео преко Мораве, ширио устанак у сврљишком и алексиначком крају и на крају пренео устанички пламен и у сокобањски крај.³

По неким подацима Милан Дечанац је пореклом из Баната и био је официр аустроугарске војске до 1916. године када је пребегао четницима. Прва његова чета имала је 30 бораца досељених из Баната на југ Србије. Са четом је углавном био на десној обали Западне Мораве.⁴

Устаници под командом Милана Дечанца груписали су се на Голаку и око планине Лесковик. Са војводом су били и значајнији устаници из среза Алексиначког: Алекса Матејић из Горњег Крупца и Михаило Антић из Добрујевца. За организатора устанка у срезу Бањском био је изабран од војводе Милана Дечанца деловођа из Ресника Влајко Поповић. Он је уз подршку војводе Милана подигао народ на оружје, а највише људи је дошло из села Врмца, Шарбановац, Мижинцу, Дугом Пољу, затим Језеро, Рсовци, Преконози

³ Мр Радоје Костић, Топлички устанак 1917., Ниш, 1987., 70.

⁴ Божица Младеновић, Наредбе, извештаји и писма војвода и четника Топличког устанка, Лесковац 1992, 37.

и Раденковац. Из села Преконози је био чувени устаник Љуба Лазих, који је све време рата био у шуми, често је и пре Топличког устанка нападао Бугаре, а да му они ништа нису могли учинити. Чувени устаник из Лабукова Богољуб Љуба Милетић показао се храбро тако да је војвода Милан Дечанац упутио Милетића да ојача устанак у Сврљишком срезу.⁵

Првих дана марта Топлички устанак доживљава кулминацију. Ослобођена су места Лебане, Рибарска Бања, устаници су гонили из Блаца Аустријанце, воде се борбе око Житног потока. Такође, у сокобањском крају долази до напада на Бугарске јединице чинећи и овај крај несигурним за окупатора.

Напад на Сокобању 10. марта 1917. године

За неколико дана како је почео устанак у срезу, међу бугарским чиновницима у Сокобањи завладао је велики страх, један од разлога је био тај што се у гарнизону налазило мало војника. Од дана када је "наборна комисија" отишла из Сокобање, бугарски председник из Језера је преко ноћи побегао из села и јавио да су српски устаници налазе у Језеру. Од регрутованих људи, који су 2. и 3. марта упућени у Књажевац многи су побегли још из Сокобање, док је један део њих остао под стражом у згради основне школе очекујући спровод за Бугарску.

Бугарски чиновници позивали су виђеније људе из варошице да им зајамче мир. Наредили су да све рад-

⁵ Николић М. Владимир, Народни устанак против Бугара у срезу бањском, 14.

ње буду затворене и да нико не сме изаћи на улицу. Чак и завесе на прозорима морале су бити навучене. Жандарми и бугарска војска крстарили су Сокобањом а командант је тражио помоћ из Алексинца и Књажевца.

Помоћ бугарском гарнизону стигао је 9. марта увече из Књажевца један батаљон под командом мајора Тенеђијева. Батаљон се брзо разместио по варошици, спреман да сваког часа ступи у борбу, а један део батаљона био је распоређен као стража на прилазима Сокобање. Приликом пролаза овог батаљона из правца Књажевца за Сокобању, устаници извршили напад код села Читлук на ову бугарску колону. Бугарски војници су после овог напада упали у село Читлук и ухапсили неколико мештана, убијено је десетине Читлучана међу којима и свештеник из села Милош Миловановић, старац од 74 година.

Војвода Милан Дечанац је одмах био обавештен о овом појачању бугарског гарнизона. Неки устаници су говорили да је немогуће ударити на Сокобању, јер је дошло много бугарске војске, а устаници још нису успоставили везу са селима са десне стране Моравице. Али најпре је одлучено да није задатак устаника да освоји Сокобању већ само да изврши препад на варош.

Тако су у затвореној и готово мртвој варошици пролазили дани у надању, очекивању и општем страху. Први напад устаника почео је у суботу 10. марта 1917. године у 4 ујутру.⁶ Напад је почео оштром палъ-

⁶ У књизи др Миливоја Петровића, Устанак на југу Србије 1917. године стоји да је напад

бом српских брзометки уз јасан глас трубе која је свирала "напред" и означавала јуриш на непријатеља. Целим фронтом управљао је Војвода Милан Дечанац који је наступао од "Пољанице" и "Врела", с њим су били у вези на десном крилу до "Таш ћуприје" на Моравици Алекса Матејић и Михајло Антић са својим четницима, а на левом крилу Денко Матејић до "Краљевог имања", одатле у правцу гробља Раденко Стојковић и Величко Благојевић до речице Градашнице.⁷

Када је труба огласила "напред" на целом овом појасу устаници су почели брзо на наступају. Пред својим одељењем, војвода Дечанац пошао напред, пошто је прво високо извукао шубару, засукао рукаве и ухватио своју брзометку. Одељење где се налазио војвода Милан Дечанац трпело је највећи притисак када су устаници продрли у горњи део вароши. Војвода Дечанац је у тој борби био лакше рањен у десну руку али борба није престајала. Пред многобројнијим непријатељем устаници су се повукли из ослобођених делова вароши.

У овом нападу на Сокобању погинуло је најмање 20 бугарских војника док се подаци о губицима на српској страни разликују.⁸

Приликом овог напада у Сокобањи су пале и цивилне жртве, убијена је Милица А. Миљковић у чијој кући је нађен рањен четник Богољуб Митић из Рсовца, кога су Бу-

почео у 1 ујутру, али не прецизира се датум напада, већ само да је био крајем фебруара

⁷ Николић М. Владимир, исто, 18.

⁸ Др Миливоје Петровић, Устанак на југу Србије 1917, 132.

гари такође одмах убили. У својој кући убијена је и Милка Светозара Стојадиновић, пред својим кућама убијени су и Никола Новковић и Димитрије Ристић.

Иако су Бугари одбили напад устаника, варошица је и даље била под опсадним стањем. Мајор Тенеџијев је узео власт у своје руке и заведе терор у Сокобањи. Од 10. марта ко год је био осумњичен или оптужен да је помагао устанике био је спровођен у војну команду и нико одатле жив није изашао. Током ноћи из зграде команде чули су се јауци мучених Сокобањаца, а одатле су вођени на "Врело" или до Моравице где су убијани и остављани несахрањени. Највише жртава овог терора пало је од 12. марта до 23. марта по кратким пресудама у бугарској војној команди.

Поред убијања цивила, одређени број становника вароши био је интерниран у заробљеништво. Тада су интернирани Петар Дидић, трговац и бивши народни посланик, Ђорђе Павловић, Пера Паунковић, Љуба Милић, Божа Миљковић, Јеврем Ристић и многи други, неки на краће време, а неки до краја рата.

Још пре извршеног напада на Сокобању, Бугари су ухватили Влајка Поповића, деловођу из Ресника, главног покретача буне у том крају. Влајка Поповића и његову жену Мару Бугари су пробадали бајонетима до смрти. Поред вође устанка, тада су убили и председника општине Ресник Ђорђа Цекића и још неколико Ресничана.⁹

---

⁹ Николић М. Владимир, исто, 19.

Поход Бугара на сокобањска села

После напада на Сокобању и повлачења устаника, бугарски окупатори су кренули у поход по околним селима да "умире" народ. Као помоћ гарнизону у Сокобањи дошла је још једна чета од 200 људи и са овим појачањем бугарски мајор Тенеџијев је кренуо на Голак да гуши побуну. У село Језеро се после напада на Сокобању склонио већи број устаника, ту је био и војвода Милан Дечанац. Прво село на удару бугарске казнене експедиције било је управо Језеро где су у среду 14. марта Бугари извршили препад и на лицу места убили преко тридесет мештана.

Следеће село које је било на мети освете бугарских војника је Преконози, удаљено свега 2 – 3 километра од Језера. Напад на село Преконози извршен је сутрадан 15. марта и том приликом убијено је 24 мештана, тај број би био сигурно већи, али до села је већ дошао глас о страдању Језераца, тако да је један број мештана успео да побегне у шуму. Приликом напада устаника на Сокобању погинуло је четворица мештана: Радомир Лазић, Гаврило Петровић, Радомир Стојковић и Стеван Јанковић. Казнена експедиција бугарске војске је у селу Преконози запалила храм Светог Николе и црквену кућу. Храм Светог Николе у Преконози важио је за један од најуређенијих српских храмова у околини, да би 15. марта био до темеља спаљен од окупатора.

Сутрадан, у петак 16. марта, бугарска војска је извршила препад на село Рсвац, где су се поновила

хапшења и малтретирања мештана као у селима Језеро и Преконози. У Рсовцима нису Бугари извршили масовна убиства као у Језеру, страдали су само Рсовчани који су учествовали у нападу на Сокобању: Богољуб Митић један од најбољих четника, њему је био поверен задатак да сече телеграфске жице код Сокобање ноћу уочи 10. марта и био је у одељењу под командом Мијаила Антића, Тадија Ђорђевић из села Рсовци је такође учествовао у нападу на Сокобању и погинуо је 10. марта.

Страдање српског свештенства у сокобањском крају 1917. године

Српско православно свештенство је систематски убијано и интернирано у Бугарску још крајем 1915. године тј. почетком окупације у Првом светском рату. Нарочито велики број свештеника је страдао 1916. године када је био циљ да се из српског народа одстране учитељи, свештеници, чиновници и сва напредна интелигенција. Ова убијања српског свештенства наставила су се и током Топличког устанка. На територији Бањског среза поред свештеника страдали су и многи црквени објекти. Село које је прво било на удару после напада устаника на Сокобању било је Језеро. Том приликом изгорео је храм Светог Николе, док је помоћни објекат био прво опљачкан а касније спаљен.

Свештеник Страшимир Булић опслуживао је преконошку парохију јер је у Сокобањи остао без посла пошто су Бугари довели своје свештенике. После напада устаника на Сокобању бугарске власти су опту-

жиле попа Страшимира да је помагао устанике и био је одведен у команду где му је 30. марта донета пресуда. Прободен је бајонетима на путу за Алексинац заједно са још двојицом везаних Сокобањаца.

Свештеник Милош Миловановић, старац од 74 године због старости није опслуживао парохију и живео је код свог сина Ђорђа који је био свештеник читлучки. После напада устаника на Сокобању, Бугари су затворили попа Милоша и заједно са осталим ухапшеним читлучанима мучили. Бугари су овог свештеника одвели на стратиште и изболи ножевима. Мештани Читлука који су касније откопали тело попа Милоша видели су да је на телу имао више од 70 убодних рана.¹⁰

Војвода Јован Радовић

После напада на Сокобању војвода Милан Дечанац није се задржавао у бањском крају. Испраћен је од неких четника до Мораве и привремено се задржао у селу Миљковац где је разбио једно бугарско одељење од 20 војника и прешао на планину Јастребац код војводе Пећанца.

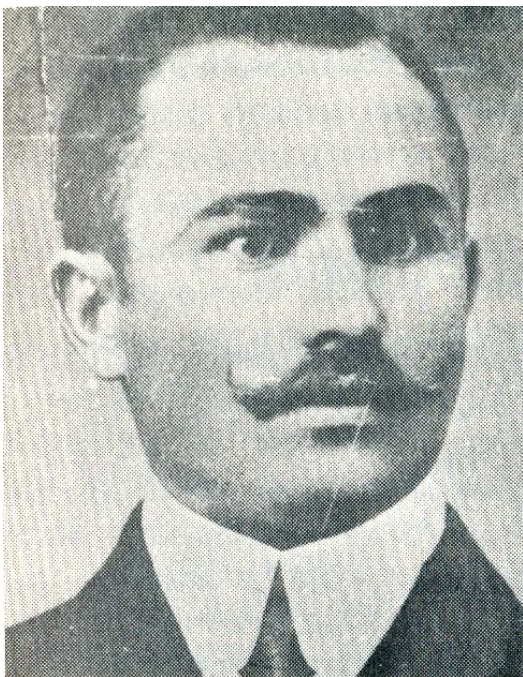
Војводу Милана Дечанца су убили четници априла 1917. године.¹¹ Његовим убицама судио је комитски суд под председништвом Јевђенија Цветковића. Суд је донео одлуку да се четовођа општине Петровачке Владимир Филиповић казни

¹⁰ Николић М. Владимир, Народни устанак против Бугара у срезу бањском, 29-30.

¹¹ У књизи др Миливоја Петровића, Устанак на југу Србије 1917. године стоји да је Милан Дечанац погинуо у јесен 1917. године

смртном казном, као главни кривац за убиство војводе Дечанца.¹²

На дан 16. априла 1917. године на планини Девици Величко Благојевић са још седам четника први пут се нашао са војводом Јованом Радовићем који је са својим друговима дошао из Пиротског округа.

Професор Јован Радовић је у Србију стигао почетком јесени 1916. године са још неколико комита из Црне Горе. Са њим су у Србију дошли Милинко Влаховић, капетан црногорске војске, његов брат Тошко Влаховић и потпоручник Милан Дрљевић. Њихова комитска група формирана је у Морачи где је и деловала до уласка Румуније. Процењујући да им је опстанак у Црној Гори угрожен, кренули су да се пробију до савезника у Румунији. После месец да-

на пешачења на путу за Румунију, стигли су у Топлицу и Јабланицу. Када су чули за комитске одреде и борбе које води Коста Војиновић, одлучили су да прекину пут и придруже се њему. Професор Јован Радовић изабран је на састанку у Обилићу за војводу пиротског и значајно је допринео ширењу Топличког устанка у овом крају где је изводио смеле препаде на бугарског окупатора у пиротским селима.¹³

Војвода Радовић је са устаницима наставио да узнемирава бугарске одреде у сокобањском крају. Посео је цео крај око Обле Главе, Озрена и Буковика и поред напада, непријатеље је једнако узнемиравао и претећим порукама и писмима. Поред водећих четника Раденка и Величка из Поружнице, са војводом Радовићем били су још Велимир Благојевић, Јован Благојевић, Ђорђе Белојевић, Сава Ивановић, Михаило Лукић и Светолик из Црног Кала.¹⁴

Бугари су више пута покушавали да униште чету војводе Радовића, али нису могли. У исто време Љуба Лазић из села Преконози, вршио је нападе на бугарског окупатора по планини Голак. Чете Љубе Лазића имале су више окршаја са бугарским јединицама али ниједна потера није успела да ухвати ове устанике. Поред Љубе Лазића, велике проблеме окупатору правио је и Љуба Милетић из Лабукова. За време окупације његова се чета налазила на Ртњу одакле је повремено нападала бугарске јединице.

¹² Архив војноисторијског института, п.7, к.79, Пресуда од 11-24. јуна 1917. године.

¹³ Мр Радоје Костић, Толички устанак 1917, 28.

¹⁴ Николић М. Владимир, Народни устанак против Бугара у срезу бањском, 39.

Окупаторска документа из јула 1917. године говоре да су "у округима Неготин, Пожаревац, Зајечар и Ћуприја и у срезовима Нишког округа Сокобања, Дервен, Прђиловица и Алексинац активне првенствено разбојничке банде"¹⁵

Бугарске јединице највише су посла имале са војводом Јованом Радовићем. Највећи окршај који је имала чета војводе Радовића са Бугарима био је у поружничкој шуми 20. маја 1917. године где су поразили бугарске војнике која су били у потеру за њима. Битка се наставила и сутрадан 21. маја када је поред потере из Сокобање устанике напала и потера из Алексинца. Користећи маглу српски устаници су се извукли из борбе и унели пометњу у нападаче који су почели да пуцају једни на друге не препознавши се у густој магли. У овој бици погинуо је Боривоје Николић из Поружнице, младић од 18 година. Био је тешко рањен 18. маја али се до последњег часа храбро борио и успео да убије четири бугарска војника, да би последње две бомбе бацио на Бугаре и он сам погинуо од њих.¹⁶

Устаничка чета војводе Радовића је задавала доста проблема Бугарима до 15. јуна 1917. године када је притешњен сталним потерама и хајкама отишао из сокобањског краја и пребацио се у Јабланицу. Чету је предао четнику Величку из Поружнице, који је водио устанике заједно са Раденком такође из Поружнице. По другим подацима војвода Јован Радовић се задржао у сокобањском

крају до 31. августа.¹⁷

Војвода Јован Радовић је један од ретких војвода топличког устанка који је дочекао крај рата. Нарочито се истакао у ослобађању Никшића где је заробио хиљаду непријатељских војника и велики ратни плен. Отрован је у Сарајеву 1919. године од људи оданих краљу Николи.¹⁸

После одласка војводе Јована Радовића из сокобањског краја, наставили су се препади устаника и четника на окупаторске јединице. Пошто нису успели у борби да их ухвате, Бугари су уценили устанике Величка и Раденка да се предају или ће спалити њихово село Поружницу. Они су се предали 3. фебруара 1918. године и били су спроведени у Сокобању а касније одведени у заробљеништво у Софију. После два месеца Величко је успео да побегне из ропства и успео да се врати у бањски крај и поново се одметне у четнике све до ослобођења у октобру 1918. године.

Последице Топличког устанка

Подизањем овог устанка спречена је мобилизација српских младића у бугарску војску и непокорени српски народ је показао целој Европи да у јужни и источни део Србије не представљају делове Бугарске. Поред народа Топлице и Косанице, устанак је захватио и Сврљиг, Алексинац и Сокобању где су устаници извршили јак препад на бугар-

¹⁵ Редакција, Историја српског народа, књига 6, Београд 1994, 199.

¹⁶ Николић М. Владимир, исто, 40

¹⁷ Редакција, Историја српског народа, књига 6, Београд 1994, 200.

¹⁸ Др Миливоје Петровић, Устанак на југу Србије 1917, 184.

ски гарнизон у граду под вођством војводе Милана Дечанца и раширили устанак у овом делу Србије

Преостали устаници су и након повлачења војвода Милана Дечанца и Јована Радовића још дуго после напада на Сокобању задавали проблема окупатору до капитулације Бугарске и слома Аустроугарске монархије и коначног ослобођења октобра 1918. године. После пропасти устанка у сокобањском крају су постојале мада у мањем броју комитске чете које су водиле борбу против

окупатора на планинама Озрену и Ртњу.

Устаници у сокобањском крају нису били у јачим везама са осталим крајевима који су били захваћени Топличким устанком почетком 1917. године. Без обзира на слабе везе са осталим крајевима, борбе које су вођене у овом крају говоре о великим покретима народа против окупатора и великим напорима бугарског окупатора да угуши устанак у овом делу Србије.